



## Hadiste Sened Tenkidi

Halil İbrahim Kutlay

İstanbul: Elif Yayınları, 2015, 349 Sayfa.

Hız. Peygamber'in söz ve fiillerinin aslına uygun olarak sonraki nesillere aktarılması râviler vasıtasıyla gerçekleştiği için her hadisin asli unsurlarından birini sened oluşturmaktadır. Hadis ilimlerinden cerh-ta dil, tabakât, ricâl ve ilel gibi ilimlerin büyük oranda isnad etrafında teşekkül ettiği de bir gerçektir. Hadisin sonraki nesillere güvenilir bir şekilde intikali için erken dönemlerden itibaren hem isnad ve hem de metin tenkidi birlikte yapılmış, isnad tenkidinden geçemeyen bir rivayetin metin tenkidine gerek görülmemiştir. Bununla birlikte günümüzde hadis etrafında yapılan tartışmalarda isnad tenkidinin metin tenkidine öncelendiği, sadece isnad tenkidiyle yetinilip metin tenkidinin ihmal edildiği ileri sürülmekte, ayrıca isnad tenkidinin geçmiş ulemâ tarafından tamamlanıp tamamlanmadığı ve günümüzde yapılıp yapılamayacağı, isnad tenkidinde objektifliğin imkânı gibi hususlar tartışılmaktadır. Keza oryantalistlerin hadisin güvenilirliğine yönelttikleri eleştirilerin bir kısmı da doğrudan isnadla alakalıdır. Diğer taraftan, hadiste isnad tenkidinin yeterince yapılıp yapılmadığı tartışmaları günümüz hadis problemlerinin ilk sıralarında yer almaktadır. Son derece önemli olmasına rağmen, hadiste isnad tenkidi ile ilgili tez, makale ve kitap çapında ülkemizde bazı çalışmalar olsa da konunun bütün boyutlarıyla incelendiğini söylemek mümkün değildir. Bu bağlamda Halil İbrahim Kutlay'ın konuyla ilgili *Hadiste Sened Tenkidi* adlı kitabı, bu alandaki eksikliği gidermeye yönelik bir eser olarak görünmektedir. Yazarın da belirttiği üzere hadiste sened tenkidi erken dönemlerden itibaren yapılmasına rağmen konunun "sened/isnad tenkidi (dirâsetü'l-esânîd)" adıyla ele alınması oldukça yenidir.

*Hadiste Sened Tenkidi* isimli araştırma iki bölümden oluşmaktadır. Müellif kitabın önsözünde sened tenkidinin önemini "Allah Rasûlü'nün hayatının ve ifadelerinin İslâm toplumuna sağlıklı bir şekilde nakledilmesi emaneti ağır ve önemli bir görevdir. Bu görevi yerine getiren hadis âlimlerinin Allah Rasûlü'nün huzurunda mahcup olmama arzusu tenkid çalışmalarının en önemli sebeplerinden biri olmuştur... Hadis âlimleri, hadis ricâli hakkındaki bilgileri yazılı olarak tespit ettikleri için, râviler hakkında yapılan değerlendirmeleri bugün de test etme imkânı bulunmaktadır" şeklinde vurgulamakta (s. 26), bu suretle bu eseri telif etme amacını ifade etmiş olmaktadır. Ele alınan konuların, sade, akıcı ve anlaşılır olmasına çalışılmış, kitaptan İlahiyat öğrencilerinin yanında konuya ilgi duyan herkesin yararlanması hedef edinilmiştir.

Yazar eserin tamamına nispetle oldukça kısa olan (s. 27-58) "*Sened Tenkidi*

ve *Tarihî Süreç*” adlı birinci bölümde “*Sened tenkidinin kavramsal çerçevesi*”, “*Sened tenkidinin meşruiyeti*”, “*Sened tenkidinin tarihi*”, “*Sened tenkidi çeşitleri*” ve “*Sened tenkidi literatürü*” alt ana başlıklarına yer vermiştir. Bu bölüme sened ve metin kavramlarının tanımlarıyla başlamış, sened tenkidinin meşruiyetini Kur’an ve hadislere dayandırmış, ayrıca sahâbe ve tâbiîn döneminde yapılan sened tenkidine yer vererek isnad tenkidinin tarihini ele almış ve bunun yoğun olarak hicri I. (VII-VIII.) asrın sonlarında başladığını belirtmiştir. Müellif, sened tenkidinin sadece hadisler için değil, tıp ve tarih gibi diğer bazı alanlardaki bilgilerin intikalinde de kullanıldığını temas etmiştir. O, kısaca sened tenkidi çeşitlerine değinerek VIII. (XIV.) asırdan günümüze kadar yazılmış olan sened tenkid ve tahrîc literatürünü kronolojik olarak sıralamıştır. Bunların büyük bir kısmı ise tahrîc çalışmalarıdır. Yazar İslâm dünyasında yayımlanan konuyla ilgili eserlerin birçoğunda sened tenkidinin tahrîc çalışmalarını tamamlayan bir bölüm olarak ele alındığını vurgulamaktadır. Tahrîcin ve sened tenkidinin birlikte ele alındığı eserler başlığında kırk sekiz eser zikredilirken, sened tenkidi konusunda müstakil eserler başlığında on bir eserin adına yer verilmiştir. Yazar “Tahrîc ve Sened Tenkidinin Birlikte Ele Alındığı Eserler” başlığı altında “*İslam dünyasında sened tenkidi konusu, genellikle tahrîc konusuyla birlikte mütalaa edildiği için, bir başka ifadeyle sened tenkidinin tahrîc konusunu tamamlayan bir konu olarak ele alınması sebebiyle bu konuda kaleme alınan müstakil eser sayısı azdır*” ifadesine yer vermektedir. Ayrıca yazar bu bölümde, ülkemizde sened tenkidi hakkında yazılan kitap, tez, makale ve tebliğlerin uzun bir listesini de vermiştir. Kanaatimizce sened tenkidi literatürünün tahrîc merkezli düşünülmesi ve VIII. (XIV.) asırdan başlatılarak tanzim edilmesi, çalışmanın tamamında hedeflenen ve sened tenkidi bağlamında ele alınan konular ve genel muhteva ile örtüşmemektedir. Sened tenkidinin hicri I. asrın sonlarında başladığı belirtildiğinden bu başlık altında ilk dönemlerden itibaren kaleme alınan sened tenkidiyle alâkalı eserlere de işaret edilmesi daha isabetli olurdu; ancak bu ihmal edilmiş görünmektedir. Bununla birlikte yazarın sened tenkidiyle hicri VIII. asırda ilk örnekleri görülen tahrîc çalışmaları arasında kurduğu ilişki son derece önemli olup sened tenkidi açısından bu alan daha geniş çalışmaları hak etmektedir. Yazar burada hadis ricâli tenkidi hicri I. asrın sonlarında başladığı halde hadis senedlerinin tek tek ele alınarak sened tenkidinin yapıldığı *Nasbu’r-râye* türü müstakil eserlerin telifinin gecikmiş olduğunu vurgulamaktadır.

“*Sened Tenkidi Aşamaları*” adlı ikinci bölüm ise (s. 59-316) *Giriş ile dört “kısım”dan müteşekkildir. Yazar, sened tenkidini dört aşamada ele almakta ve bu aşamaların her birini “kısım” adı altında işlemektedir. Bunlardan Birinci Kısım “Ele Alınan Senedin İncelenmesi (Dirâsetü’l-İsnad)”*; İkinci Kısım, “*Hadisin Bütün Tarîklerinin Araştırılması (İ’tibar)*”; Üçüncü Kısım, “*Hadisin Derecesi Hakkında -varsa- Önceki Muhaddislerin Görüşlerinin Dikkate Alınması (İstifade)*”,

Dördüncü Kısım ise “*Hadisin Derecesi Hakkında Özlü ve Kesin Karar Verilmesi (Nihaî Hüküm)*” adlarını taşımaktadır. Kitapta “*Sened Tenkidi Aşamaları*” gibi bir planlamanın yapılmış olması anlamlı ve önemlidir. Sened tenkidine nereden ve nasıl başlanacağı, sened incelemesinde hangi konulara ağırlık verileceği ve tenkidin nerede noktalanacağı dikkate değer konulardandır.

İkinci bölümde “*Giriş*” kısmında (s. 61-77) “*sened tenkidinde ön tespitler*” ve “*Sahîhayn hadislerinin tahriri*” alt başlıklarına yer verilmiştir. Burada sened tenkidinde yazarın ifadesiyle “ön tespit” olarak hadisin merfû veya mevkûf olduğunun tespiti, Buharî ve Müslim’in *Sahîh*’lerinde muttasıl senedle yer alıp almadığının ve münekkid muhaddisler tarafından tenkid edilip edilmediğinin tespit edilmesinin gerektiği, metni mevzû olan rivayetlerin ve *Sahîhayn* hadislerinin sened tenkidinin gereksiz olduğu ifade edilmektedir. Bu kısımda İslâm âlimlerinin büyük çoğunluğu tarafından genel kabul görmüş olan *Sahîhayn* hadislerinin tenkidinin zaman ve emek kaybı olduğuna vurgu yapılmış, *Sahîhayn* hadislerinin tenkidinin gereksiz olduğu “pek çok ilim erbabı” ve “muhaddislerin büyük çoğunluğunun görüşü” olarak takdim edilmiş, Muhammed Nâsiruddin el-Elbânî gibi bazı çağdaş hadis araştırmacılarının *Sahîhayn* hadisleri hakkında verdikleri “sahih, hasen, zayıf” şeklindeki yeni hükümlerin gereksizliği belirtilmiştir. Bununla birlikte yazar, *Sahîhayn* hadislerinin tenkidinin gereksiz olduğu görüşünü “pek çok ilim erbabı” ve “muhaddislerin büyük çoğunluğunun görüşü” olarak belirtmektedir. Bu iki ifade birlikte değerlendirildiğinde, *Sahîhayn* hadislerinin tenkit edilemeyeceği görüşünün, bütün âlimlerin üzerinde ittifak ettikleri bir görüş olmadığı sonucu çıkmaktadır. (s. 75-76).

Çalışmanın yaklaşık yarısını oluşturan “*Ele Alınan Senedin İncelenmesi (Dirâsetü’l-İsnad)*” adlı Birinci Kısımda ise (s. 79-254) sened tenkidinde asıl amacın senedin sıhhatinin tespiti olduğundan senedin sahih hadisin şartları dikkate alınarak incelenmesi gerektiği düşüncesiyle sahih hadisin şartları ele alınmaktadır. Bu bağlamda hadis usulünde sahih hadisin şartları olarak ele alınan senedin muttasıl olması, seneddeki râvilerin âdil ve zabt ehli olması, hadisin şâz ve illetli olmaması şeklinde beş şart genişçe değerlendirilmektedir. Bu başlıklar altında muttasıl hadis, munkatı hadis çeşitlerinden muallak, mu’dal, mürsel, müdelles ve mürsel-i hafî; râvinin adaleti bağlamında cerh-ta’dîl lafızları, râvinin adaletini zedeleyen kusurlar münasebetiyle râvinin hadis uydurması, râvinin günlük hayatta yalancılıkla suçlanması, mevzû hadis, metrûk hadis, râvinin fâsık olması, bid’at ehlinden olması, mechul veya mübhem olması gibi konular incelenmiştir. Yine bu kısımda râvinin zaptından kaynaklanan kusurlar çerçevesinde râvinin çokça yanılması, vehmi, hafızasının bozukluğu, ihtilatı, sika râvilere muhalefeti gibi konulara yer verilmiştir. Muztarib, maktûb, müdrec, musahhaf hadis türleri ile hadiste şâz ve illet konuları işlenmiştir. Oldukça geniş bir şekilde ele alınan bu mevzular önemli olmakla birlikte *Sened Tenkidi*

başlığı taşıyan bir kitapta söz konusu meselelerin isnad tenkidi ile irtibatının iyi kurulması veya bu alâka kurulmayacaksa bunlara ihtiyaç kadar yer verilmesi daha isabetli olurdu. Zira bu kısımda sahih hadisin şartları olan “Senedin kesintisiz olması (ittisal)”, “Seneddeki râvilerin âdil olması”, “Seneddeki râvilerin zabt ehli olması”, “Şâz olmaması” ve “İletli olmaması” şeklindeki beş husus ana başlık yapılmış ve bu konularla ilgili hadis usûlü bilgileri geniş bir şekilde aktarılmıştır. Bu durum ise kitaba hadis usûlü özelliği vermiştir.

Oldukça kısa olan ve sened tenkidinin ikinci aşaması olarak görülen “*Hadisin Bütün Tariklerinin Araştırılması (İ'tibar)*” adlı İkinci Kısımda ise (s. 255-267) yazar mütâbaat ve şevâhid konularını ele almakta, bunun için hadisin bütün tariklerinin araştırılması, bütün rivayetlerin bir araya getirilmesi (tetebbu), hadisin mütâbaât ve şevâhidinin tespit edilmesi ve ilmî kriterlerle değerlendirilmesi (i'tibar) gerektiğini söylemektedir. Bu kısımda ayrıca mütâbaat çeşitleri ile birlikte bazı zayıf hadislerin farklı unsurlarla takviyesine yer verilmiştir. Bu kısmın ana başlıkları ise “Mütâbaât”, “Şevâhid” ve “Mütâbaât ve şevâhidle ilgili kriterler”dir.

Yazar, Üçüncü Kısımda (s. 269-289) sened tenkidinde önceki muhaddislerin görüşlerinin dikkate alınmasını da önemli görmekte, kadim ulemanın hadis dereceleri hakkındaki nihai hükümlerinden istifade edilmesi konusuna özellikle dikkat çekmekte ve bunu üçüncü aşama olarak kabul etmektedir. Oldukça kısa olan ve “*Hadisin Derecesi Hakkında -varsa- Önceki Muhaddislerin Görüşlerinin Dikkate Alınması (İstifade)*” adını taşıyan bu kısımda, önce Buhârî, Müslim ve Tirmizî'nin hadislerin sıhhati için koyduğu şartların sened tenkidinde dikkate alınması gerektiğini vurgulamaktadır (s. 269-273). Ayrıca Hâkim'in *el-Müstedrek*'i, Nevevî'nin *Riyâzü's-sâlihîn*'i, Münzirî'nin *et-Terğîb ve't-terhib*'i ve Süyûtî'nin *el-Câmiu's-sâğîr*'inde hadislerin sıhhati hakkındaki değerlendirmeleri (s. 273-281); tefsir, fıkıh ve tasavvuf kaynaklarında bulunan hadislerin tahrîc çalışmalarının, zevâid kitaplarının, halk dilinde hadis olarak bilinen rivayetler hakkındaki eserlerle mevzûat literatürünün sened tenkidinde istifade edilecek eserler olduğunu belirtmiştir (s. 282-287). Bu kısımda ayrıca son yıllarda bir hayli yaygın olan tahrîc ve tahkikle neşredilen hadis eserleri ile bilgisayar ortamındaki dijital kaynaklardan da istifade edilmesi gerektiği vurgulanmıştır (s. 287-289). Yazara göre sened tenkidinde günümüzde rical kitaplarından yararlanmakla beraber hadisler hakkında daha önce değerlendirme yapmış olan Tirmizî (ö. 279/892), Hâkim (ö. 405/1014), Münzirî (ö. 656/1258), Nevevî (ö. 676/1277), Zehebî (ö. 748/1348), Zeylaî (ö. 726/1326), Irakî (ö. 806/1404), Bûsîrî (ö. 840/1436), İbn Hacer (ö. 852/1448) ve Süyûtî (ö. 911/1505) gibi âlimlerin hadislerin dereceleri hakkındaki nihai görüşleri çok önemlidir. İlmî çalışmalarda geçmişte yer alan ilmî birikim yok sayılmamalı, tarihî mirastan yararlanıp geleceğe ışık tutma hedeflenmelidir.

Dördüncü Kısım, sened tenkidinde dördüncü aşamayı “*Hadisin Derecesi Hakkında Özlü ve Kesin Karar Verilmesi (Nihâi Hüküm)*” adıyla ele almaktadır (s. 291-316). Bu kısımda öncelikle seneddeki râviler hakkında tespit edilen bilgilerden hareketle nihâi hüküm verilmesi, isnadla ilgili nihâi hüküm için kullanılan ifadeler ve hüküm verilirken dikkat edilmesi gereken hususlar ele alınmıştır. İsnad hakkında nihâi hüküm ifadeleri olarak ise; hadisin isnadının sahih lizâtihi, sahih ligayrihi, hasen lizâtihi, hasen ligayrihi, zayıf, çok zayıf ve mevzû olduğunu belirten ifadelerin kullanıldığı belirtilmektedir. Ayrıca bu kısımda hadis hakkındaki nihâi hükümün senedle birlikte metin tenkidi de yapıldıktan sonra verilmesi, hadisin sahih olduğunun söylenmesi yerine “senedinin sahih olduğu”nun ifade edilmesi, hadiste illet varsa bunun belirtilmesi, hadisin şahidlerinin zikredilmesi, önceki ulemânın hadis tenkidinde yaptıkları hataların güzel bir üslupla dile getirilmesi üzerinde durulmaktadır. Yine bir hadis hakkında verilen hükümün ictihâdi olduğu ve hüküm olarak bir sonuca ulaşılammamışsa “tevakkuf edilmesi” gerektiği muhtelif eserlerden örnekler zikredilerek vurgulanmıştır. Çalışma, “*Son Söz*” başlığı altında kısa bir değerlendirmeye tamamlanmaktadır (s. 317-318). Kitapta ilk kısım oldukça geniş tutulurken ikinci, üçüncü ve dördüncü kısımların oldukça kısa tutulduğu dikkat çekmektedir.

Sonuç itibariyle H. İbrahim Kutlay’ın *Hadiste Sened Tenkidi* adını taşıyan eseri, geçmişte olduğu gibi günümüzde de önemli hadis problemlerinden biri olan ve birçok yönüyle tartışılan “hadiste sened tenkidi meselesi”ni yaklaşık üç yüz kadar kaynağa başvurarak geniş bir şekilde ele almıştır. Türkçede pek fazla çalışmanın bulunmadığı bu konuda önemli bir boşluğu doldurmayı hedefleyen bu eserin, hedefine ulaştığı söylenebilir. Zira, sened tenkidinin bir parçası olan ricâl tenkidi, cerh ve ta’dil gibi konuları ele alan kitap ve tezlerden farklı olarak *Sened Tenkidi* konularını derli-toplu ve özlü olarak sunan bir eser olarak kaleme alınmıştır. Kitapta ayrıntı sayılabilecek bazı konulara yer verilirken isnad tenkidine yöneltilen eleştirilerin zikredilmemesi ise bir eksiklik olarak göze çarpmaktadır.

Kanaatimizce araştırmada bilhassa ikinci bölümün birinci kısmında bazı konular, sadece sened tenkidi açısından ele alınması gerekirken hadis usûlünde irtibatlı olduğu her hususa değinilmiş, bu yüzden mevzû gereğinden fazla genişletilmiştir. Bunun sonucu olarak bazı bölümler “*Hadiste Sened Tenkidi*”nden ziyade “*Hadis Usûlü*” ile daha fazla alâkalı durmaktadır. Ayrıca konu başlıkları belirlenirken bazı yerlerde gereğinden fazla başlığa yer verilmiş, hatta konuyu açıklayan bir kısım cümle ve örnekler başlık halinde sunulmuş, bu sebeple “çok kısa bölümler” oluşmuştur. Yine çalışmada bazı konular, sadece klasik kaynaklardan aktarmak ve geçmiş ulemânın görüşlerini nakletmek suretiyle açıklanmış, konu ile ilgili herhangi bir yorum yapmaktan kaçınılmıştır. İktibas

olduğu izlenimi veren bir kısım bilgiler için ise kaynak zikredilmemiştir. (örnek olarak bk. “Fâsık Çeşitleri”, s. 159; “Mechul Râvinin Hadisi Ne Zaman Kabul Edilir”, s. 178; “Zapt Çeşitleri”, s. 190-191; “Hadisin Sıhhatini Zedeleyen İletler” s. 247-248). Bazı bölümlerin ise ağırlıklı olarak Arapça eserlerden tercümesi ile yetinildiği göze çarpmaktadır. Keza kaynakların büyük ölçüde Arapça olduğunu, bazı konularla ilgili çok sayıda farklı özelliklerde Türkçe eser bulunmasına rağmen, bunlara yapılan atıfların sınırlı kaldığı söylenebilir. Ayrıca bazı konuların sonunda o alandaki eski ve yeni kaynaklar zikredilmişse de bunların bir kısmında Türkçe çalışmalara yer verilmemiştir. Meselâ, tedlisle ilgili Türkçe makale ve yüksek lisans tezleri olduğu hâlde sadece Arapça eserler zikredilmiştir. Cerh-ta dille ilgili çok sayıda Türkçe yüksek lisans ve doktora tezi olmasına rağmen sadece bir tek Türkçe eser zikredilmiştir. “Muhtelit râviler”, “tashîf” ve “ilel” hakkında bir hayli Arapça eser zikredilirken Türkçe makale ve kitaplara yer verilmemiştir. Hatta ilel hakkındaki eserler, “klasik dönem” ve “çağdaş dönem” şeklinde iki grup olarak düzenlenmiştir. Bununla birlikte “mevzû hadisler”, “müdreç” ve “şâz” gibi bazı konular hakkında ise Arapça eserlerle birlikte tez, tercüme ve telif Türkçe eserler de zikredilmiştir. “Bid’at”, “mechul”, “muztarib”, “maklûb” gibi bazı konular hakkında ise hiçbir eser ismi verilmemiştir.

Hadis alanında İslâm dünyasındaki çalışmalarını yakından tanıyan ve hadiste sened tenkidi konusunda Türkçede önemli bir eseri kaleme almış olan yazarın tanıtmaya çalıştığımız mezkûr eserinin her çalışmada görülebilecek, biraz da belki baskıya yetiştirilmesi endişesinden kaynaklanan bazı küçük eksikliklerinin bulunduğu ve bunların yeni baskıda giderilebileceği söylenebilir. Sened tenkidine yöneltilen eleştirilerin dikkate alınması, gereğinden fazla uzatılmış olan bazı kısımların kısaltılması ve bir kısım tâlî başlıkların kaldırılması, bazı dipnotların teamüllere uygun olarak verilmesi, bazı konularda yazılmış olan eserlere Türkçe olarak telif edilenlerin de eklenmesi ve kavram indeksinin ilâve edilmesi gibi hususlar, eserden istifadeyi artıracaktır.

**Sabri Çap**

(Yrd. Doç. Dr., İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Hadis Anabilim Dalı)